

ESTETIKA IR MENO ISTORIJA

Adomas Matuliaskas. Šilkografijos darbų ciklas „Vilniaus kalnų ir piliakalnių sakmės“
„Karžygių vėlės“, šilkografija, (S/1), 2017, formatas 17 × 27 cm

Nacionalinio meno kūrimo sampratos XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje: Lietuva ir Estija

PILLĖ VELJATAGA

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
pille.veljataga@gmail.com

Straipsnyje aptariama Lietuvos ir Estijos estetinė mintis XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Pasitelkiant lyginamąją analizę, nagrinėjama pagrindinė tautinio atgimimo laikotarpio estetinės minties tema – nacionalinės kultūros ir profesionalaus meno vaidmens sampratos. Siekiama išryškinti sociokultūrinės aplinkybes, kurios darė įtaką šių sampratų bendriems bruožams ir skirtumams, taip pat sugretinti „tautų pavasario“ idėjas skleidusių meninių sąjūdžių Estijoje ir Lietuvoje programinius siekius bei veiklos rezultatus.

Esminiai žodžiai: Lietuvos estetinė mintis XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, Estijos estetinė mintis XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, nacionalinė kultūra, dailės ir literatūros tautinis savitumas, neoromantizmas, modernizmas.

Tautiniai sąjūdžiai Lietuvoje ir Estijoje rėmėsi romantiniu (etniniu) nacionalizmo modeliu, kuriame tautinė savimone ir kultūros tautinis savitumas yra pamatinės sąvokos. Straipsnio tikslas – pasitelkus lyginamąją prieigą, atskleisti XIX–XX a. sandūroje lietuvių ir estų estetinėje mintyje gyvavusių nacionalinio meno kūrimo sampratų bendrus bruožus ir skirtumus. Gretindama Lietuvos ir Estijos estetinę mintį, straipsnio autorė naudojami estų kalba išleista Estijos kultūros istorijos¹, dailės² ir meninio gyvenimo tyrinėtojų darbai³, taip pat

šaltinių publikacijomis bei juos lydinciais apžvalginiais straipsniais, komentarais⁴. Svarbus XX a. pr. Estijos estetinei minčiai ir literatūros bei dailės gyvenimui sąjūdis „Jaunoji Estija“ [„Noor – Eesti“]⁵ yra daug tyrinėtas, šio straipsnio autorės susitelkė į kelis šiuolaikinius tyrinėjimus, minėtą reiškinį nagrinėjančius naujais aspektais⁶.

1 Vahtre, L. *Eesti kultuuri ajalugu: Lühiülevaade*. Tallinn: Virgela, 2000.

2 Levin, M. *Eesti modernism: peateid ja kõrvalradu*. Tallinn: TEA Kirjastus, 2011.

3 Pütsep E. *Kunstieliu Eestimaal. 1. Kuni 1920 aastani*. Stockholm, 1991.

4 *Kunstikirjutus Eestis 1900–1918 = Kunstschreibung in Estland von 1900–1918* / Jutta Keevallik, Rein Loodus, Lehti Viiroja. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2006.

5 *Noor-Eesti 100: kriitilisi ja võrdlevaid tagasivaateid: [artiklikogumik Tallinna Ülikoolis 9. mail 2005 peetud rahvusvahelise seminari „Noor-Eesti 100“ ettekannete põhjal]* = *Young Estonia 100: critical and comparative retrospectives*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2006.

6 Sarapik, V. *Young Estonia and The Early Twentieth-Century Cultural Utopias*. *Journal of Baltic Studies*, 2014, 45 (2), p. 207–228.

Straipsnyje remiamasi lietuvių istorikų⁷, dailėtyrininkų⁸, literatūrologų⁹ darbais. Lietuvos estetišės minties XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tyrinėjimus straipsnio autorė yra paskelbusi monografijoje¹⁰.

Šiame straipsnyje nagrinėjami temai pravartus išsamesnis Estijos kultūros istorijos, – tiksliau, nacionalinės kalbos, švietimo bei religijos klausimų – kontekstas. Jis pateikiamas naudojantis Lauri Vahtrė monografija „Estijos kultūros istorija. Trumpa apžvalga“. Katalikybės laikotarpis Estijoje prasidėjo XIII a. pradžioje, dabartinę Estijos teritoriją nukariavus kalavijuočiams. „Estus ėmė valdyti svetimieji, iš kurių laikui bėgant susiformavo vadinamieji Baltijos vokiečiai. Tai šimtmečiams nulėmė Estijos kultūrinius ypatumus“¹¹. 1520 m. prasidėjusi Reformacija įsitvirtino visų pirma miestuose, o tarp kaimo bajorijos, t. y. Baltijos vokiečių, protestantizmas paplito amžiaus viduryje, beje, neištūmęs katalikybės. Valsietijos katalikybei, kaip ir anksčiau, buvo būdingas su pagonišku politeizmu sietinas

šventųjų kultas. Protestantizmo liturgija pareikalavo giesmių bei kitų religinių tekstų vertimų į nacionalines kalbas, tarp dvasininkijos daugėjo estų ir tą aplinkybę Vahtrė laiko reikšmingu tautinės savigarbos veiksniumi: „bajorui kartais teko priklaupiti prieš dvasiškį, tad esto tapimas Bažnyčios ponu palikdavo įspūdį jo gentainiams.“¹² Kita vertus, pasak tyrinėtojo, klaidinga manyti, kad Reformacija estams kaip tautai davė vien naudos, nes Reformacija sustiprino įtampą tarp tautų ir estai buvo nukenčianti pusė. „Iki Reformacijos nebuvo Biblijos nei vokiečių, nei estų kalbomis, o, Reformacijai įvykus, buvo ilgas laikotarpis, kai vokiška jau buvo, o estiškos dar ne ir atsirado pakankamai daug manančių, kad išverti ją į estų kalbą neįmanoma“¹³.

Po Livonijos karo XVI a. pabaigoje viduramžiška Livonijos provincija galutinai žlugo, šiaurinė Estijos dalis atiteko Švedijai, Saremos sala – Danijai, pietinė dalis – LDK (vėliau – Lenkijos ir Lietuvos valstybei). Pasibaigus karui tarp Lenkijos ir Lietuvos valstybės ir Švedijos, visa Estijos teritorija atsidūrė Švedijos valdžioje. Lenkijos ir Lietuvos valstybės užimtoje Estijos dalyje buvo vykdoma kontrreformacija. Valstiečiai noriai grįžo prie katalikybės, o miestiečiai laikėsi protestantizmo. Švedijai atitekusiame Taline veikė protestantiška Talino miesto savivaldybės mokykla, neturtingi estų vaikai gaudavo paramą iš magistrato įsteigto fondo. Švedijos valdymo laikais visoje Estijoje įsitvirtinama liuteronybė, siekiant įveikti dvarininkų nesiskaitymą su karalius ir bažnyčios atstovų reikalavimais, buvo

7 Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 153; Subačius, P. *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*. Vilnius: Aidai, 1999; Balkelis, T. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.

8 Laučkaitė, L. *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Baltos lankos, 2002.

9 Jurgutienė, A. *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo*. Vilnius: LLTI, 1998; Karmalavičius, R. *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė*. Vilnius: Vaga, 1992; Kvietkauskas, M. *Vilniaus literatūrų kontrapunktai. Anksstyvasis modernizmas, 1904–1915*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007.

10 Veljataga, P. *Lietuvos estetišės mintis XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmoje pusėje. Mėno tautiškumas ir visuomeniškumas*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

11 Vahtrė, L. *Eesti kultuuri ajalugu: Lühüülevaade*, p. 24.

12 *Ten pat*, p. 40.

13 *Ten pat*, p. 41.

įsteigtos centralizuotos bažnytinės valdžios institucijos. Tebebuvo gaji ir vadinamoji „valstietiška katalikybė“. Svarbia liuteronybės skleidimo priemone tapo švietimas: prie parapijų steigiamos mokyklos, kuriose mokytasi estiškai, netoli Tartu veikė kaimo mokyklų mokytojus rengiantis seminaras, kurį baigė per šimtą valstiečių jaunuolių. XVIII a. pradžioje raštingų estų skaičius siekė jau ne tūkstančius, bet dešimtis tūkstančių, amžiaus pabaigoje estiškų knygų skaitytojai buvo ne tik dvasiškiai ar mokytojai, bet ir valstiečiai. Švedijos valdymo laikais užsimezgė estų pilietinio sąmoningumo pradmenys: „Kartais pasitvirtindavusi viltis, jog karalius valdžia apsaugo nuo dvarininkų savivalės, grindė supratimą, kad, būdamas lojalus karaliui, valstietis bus ir ginamas.“¹⁴

Per Šiaurės karą Estija pateko Rusijos imperijos valdžion (1710 m.). Bet tai nereiškė rusų kultūrinės įtakos. Priešingai – rusų valdžia, kaip siekė rusų bajorijos europinimą pradėjęs Petras I, persiimdavo Baltijos vokiečių kultūra. Baltijos vokiečių kultūra darė poveikį estams, bet jų nenutautino, nes vokiečių bajorija buvo suinteresuota išsaugoti kalbinį ir luominį barjerą, kuris skyrė ją nuo valstiečių ir miestiečių. Plito raštija estų kalba, ypač kalendorių prieduose spausdinamos Biblijos ištraukos, kurios liaudžiai buvo prienamesnės už į 1739 m. į estų kalbą išverstą Bibliją. XVIII a. pirmoje pusėje Estijoje pradėjo plisti su pietizmu sietinų hernhuterių¹⁵ brolių veikla bei

religinė raštija. Aptardamas brolių veiklos vaidmenį, Vahtre pabrėžė, kad jos paskatino liaudį savo galva spręsti parapijos reikalus – statyti maldos namus, rašyti religinius eilėraščius. „Neteisingą pasaulį stengtasi ne pakeisti, bet apmąstyti ir paversti priimtinu kad ir savo etinio pranašumo suvokimo būdu.<...> žmogus buvo paskatintas užimti tam tikrą poziciją gyvenime, sąmoningai įsipareigoti ir apriboti save kur kas labiau, negu buvo reikalaujama iš dvarui prievoles vykdančio ir šventadieniais dėl linksnumo išgeriančio baudžiauninko“¹⁶.

Tautinis sąjūdis ir kultūros uždaviniai

Tautinio sąjūdžio, estų vadinamo „tautiniu pabudimu“¹⁷, laikotarpis – 1850–1890 metai¹⁷. Tautinės savimonės formavimuisi svarbūs veiksniai buvo valstiečių ir dvarininkų priešpriešos, kaip tautinės priešpriešos, suvokimas ir išaugęs visuotinis raštingumas, estų, o ne vokiečių, kalbos svarbos iškilimas. Tautinio pabudimo pradžioje reikšmingas veiksnys buvo Apšvietos idėjomis persiėmusių Baltijos vokiečių veikla liaudies švietimo srityje, taip pat ir aukštąjį išsilavinimą gavusių estų gausėjimas (Tartu universitetas, uždarytas 1710 m., buvo atkurtas 1802 m.). Estų kilmės folkloro tyrinėtojas, romantinių legendų autorius

Tautiniu pabudimu Estijos kultūros istorijoje laikomi 1850–1890 m., šiuo laikotarpiu tautinė savimonė susiformavo, sustiprėjo ir nuo laikotarpio vidurio tapo dominuojančia. Prieiga per internetą: [http://entsyklopedia.ee/artikkel/%C3%A4rkamisae-gne_eesti_kirjandus_\(1850%E2%80%931890\)](http://entsyklopedia.ee/artikkel/%C3%A4rkamisae-gne_eesti_kirjandus_(1850%E2%80%931890)).

16 Vahtre, L. *Eesti kultuuri ajalugu: Lühiülevaade*, p. 71.

17 Prieiga per internetą: [http://entsyklopedia.ee/artikkel/%C3%A4rkamisae-gne_eesti_kirjandus_\(1850%E2%80%931890\)](http://entsyklopedia.ee/artikkel/%C3%A4rkamisae-gne_eesti_kirjandus_(1850%E2%80%931890)).

14 *Ten pat*, p. 62.

15 Hernhuterių religinę kongregaciją (broliją) Hernhuto dvare Vokietijoje įkūrė grafas Liudvigas Zizendorfas, priėmęs iš Čekijos katalikų išvartų evangelikų liuteronų bendruomenę, brolių sąjūdis greitai plito Europoje.

Friedrichas Robertas Faehlmannas buvo vienas iš pagoniškosios „estų pseudomitologijos kūrėjų <...> ypač išpopuliarėjo suomių pavyzdžiu sukurtas dievas Vanemuine¹⁸. 1838 m. jis įsteigė prie universiteto estų filologijos tyrimais užsiėmusią „Išsilavinusių estų draugiją“. Suomių įgyvendintas tautinio epo „Kalevala“ mokslinis leidimas tapo paskata Faehlmanno bičiuliui Friedrichui Reinholdui Kreutzwaldui parašyti tautosakinį epą „Kalevipoeg“, kurio siužetai buvo daugiausia autoriaus sumanyti ir sueiliuoti sekant liaudies poezija. Tautiniam romantizmui būdingą patriotinę lyriką kūrė talentinga poetė Lydia Koidula, atsirado ir suromantinta istorinė apysaka¹⁹.

Nuo amžiaus vidurio kaip vertimai, sekimai bei originali proza pradėjo plisti sentimentalizmas, kurio populiarumas aiškintinas tuo, kad valstiečiams ar smulkiam buržuazui skaitymas po dienos darbų tegalėjo būti laisvalaikio pramoga, o kūrybinės inteligentijos tuo metu buvo kur kas mažiau negu visą socialinę struktūrą turinčiose tautose²⁰. Pradėtos steigti kultūrinės, ūkininkų, blaivybės draugijos, kuriose susitelkė tautinio sąjūdžio veikla. 1865 m. tautinio sąjūdžio lyderis Johanas Voldemaras Jannsenas²¹ įsteigė kultūros, muzikos ir teatro draugiją „Vanemuine“ Tartu, tais pačiais metais Taline įsteigta „Estonia“. Ypatingas reiškinys – visuotinės Dainų šventės. Pirmą-

ją 1869 m. Tartu organizavo Jannsenas. Dainų šventės buvo perimtos iš vokiečių, bet tik Estijoje įgavo išskirtinį mastą, tapo tautinio sąmoningumo manifestacija. Įsteigta Estijos rašytojų draugija (1872–1893 m.), vykdžiusi filologinę veiklą, knygų leidybą, etnografijos rinkimą. Draugija tapo tribūna tautinio sąjūdžio ideologinės diferenciacijos nulemtai polemikai tarp kultūrinės veiklos tikslų siekusio draugijos pirmininko Jakob Hurto²² ir Baltijos vokiečių savivalę kritikavusio, politinius siekius kėlusio Carlo Roberto Jakobsono²³. Laikraščiai („Pärnu Postimees“, 1857–1863 m.; „Eesti Postimees“, 1864–1880 m.; „Sakala“, 1878 m. – iki mūsų dienų), ne tik pasitarnavo liaudies švietimui, bet ir suteikė galimybę būti išgirstam už savo valsčiaus ribų: skaitytojai iš skirtingų Estijos regionų, rašantys laiškus apie viešąjį gyvenimą, polemizavo. Carinei valdžiai po baudžiamos panaikinimo atšaukus hernhuterių brolijoms taikytus apribojimus, šis religinis judėjimas plito beveik iki XIX a. pabaigos, brolijų narių skaičius pasiekė 50 tūkstančių, neskaitant daugybės prijaučiančių, nes liaudžiai imponavo demokratinę, turtinių ir luominių skirtumų nepaisanti jų dvasia.

18 Vahtre, L. *Eesti kultuuri ajalugu: Lühüülevaade*, p. 94.

19 Prieiga per internetą: [http://entsyklopeedia.ee/artikkel/%C3%A4rkamisaeagne_eesti_kirjandus_\(1850%E2%80%931890\)](http://entsyklopeedia.ee/artikkel/%C3%A4rkamisaeagne_eesti_kirjandus_(1850%E2%80%931890)).

20 Vahtre, L. *Eesti kultuuri ajalugu: Lühüülevaade*, p. 95.

21 Jonanas Voldemaras Jannsenas, konservatyvių pažiūrų tautinio sąjūdžio veikėjas, laikraščių leidėjas, publikavęs vokiškų eilėraščių ir dainų sekimus bei tautosakinius pasakojimus.

22 Jakobas Hurtas – kultūrinės veiklos uždavinių formuotojas, 1879 m. išleidęs tautosakos rinkinį, amžiaus paskutiniaisiais dešimtmečiais vykstant rusinimo politikai, per kultūrinę veiklą siekė saugoti tautiškumą ir įgyvendino plataus masto folkloro, etnografijos, archeologijos rinkimo akciją, suteikė pagrindą šių veiklų mokslinei plėtočiai.

23 Jakobsono esė „Trys patriotinės kalbos“ buvo perskaitytos „Vanemuine“ draugijos susirinkimuose. Pirmojoje kalboje pasitelkiama ciklinė raidos samprata (tautos klestėjimas pagonybės laikais, tamsos amžiai po vokiečių užkariavimo ir trečiasis raidos etapas – aušra, pabudimas) ir pasikliaujama carinės valdžios pagalba prieš Baltijos vokiečių dvarininkiją.

Taigi Estija nepatyrė tokių caro valdžios represijų, Bažnyčios persekiojimų, spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo, kokie buvo Lietuvoje po 1830–1831 m. ir 1863 m. sukilimų. Kultūrinę autonomiją turėjusiame Pabaltijo krašte, kuriam priklausė Estija, vyravo lojalumas carinei valdžiai. Padėtis pasikeitė, kai į imperijos sostą atėjo Aleksandras III, amžiaus paskutiniame dešimtmetyje pradėjęs rusifikaciją. Tautinio sąjūdžio ideologams paaiškėjo, kad „tautinis savarankiškumas, tegu ir vien kultūrinis, yra sudėtingesnis ir labiau apmąstymo reikalaujantis negu sąjūdžio pradžioje, kai vienintelė kliūtis estų kelyje atrodė esanti viena – vokiečių aukštasis luomas“²⁴. Vokiečių viršenybė ir liko pagrindinis klausimas, o, kita vertus, tikruosius estų tautinius siekius teko slėpti nuo caro valdininkų apeinant cenzūrą. Tautos išlikimo ir santykinio politinio savarankiškumo skelbėjams (žymiausio tautinio sąjūdžio veikėjo Jaano Tõnissono redaguojamas „Postimees“) teko atremti konservatyvioje estiškoje spaudoje išsakomą požiūrį, jog mažos tautos neišvengiamai asimiliuos. Svarbu pažymėti, kad rusinimo politika Estijoje buvo vykdoma tuomet, kai tautinės savimonės formavimas buvo toli pažengęs.

Aukščiau pateikta Estijos kultūros istorijos apžvalga leidžia akivaizdžiau sugretinti estų ir lietuvių tautinio sąjūdžio procesus. Tautinio atgimimo raidos bei sociokultūrinių dominančių joje skirtumus sąlygojo visų pirma istoriškai susiklosčiusi etninės tapatybės ir gimtosios kalbos, kaip vieno svarbiausių jos dėmenų tautos sampratoje, būklė. Estų, kaip ir kitų Rytų Europos

24 Vahtre, L. *Eesti kultuuri ajalugu: Lühiülevaade*, p. 98.

tautų, tautinis sąjūdis rėmėsi vokiškąja (romantine) tautos samprata, bet, manytume, romantinis etniškumo patosas joje buvo mažiau svarbus negu lietuvių tautiniame diskurse. Aiškinantis priežastis, visų pirma reikia pastebėti, kad estų, kurie šimtmečiais buvo vokiečių, švedų, rusų valdžioje, nepriklausomo gyvenimo epocha nusikėlė į tolimą pagonišką praeitį ir nebuvo tokia paranki romantinės historiografijos mitams apie tautos didybę, kaip netolimoje praeityje gyvavusos LDK kunigaikščių karo žygiai. Be abejo, estų tautinio romantizmo literatūroje buvo kuriamas tautinio herojaus mitas – epas „Kalevipoeg“. Bet skaitytojams – Estijoje jau buvo daug raštingų valstiečių ir miestiečių, įstengiančių skaityti eiliuotą epinį kūrinį – nekilo abejonių, kad tai padavimas, o ne istorinis siužetas ir kad vienas iš autoriaus tikslų buvo atskleisti liaudies poezijos, kurios stilistika jis sekė, literatūrinį vertingumą. O aušrininkai romantikai, aukštindami lietuvių kalbos ir liaudies dainų grožį, savuosius tekstus adresavo ne liaudžiai, o bajorijai bei inteligentijai, kurių „atvirtimo“ į lietuviybę buvo siekiama (prisiminkime tautinės savivokos diskurse dažnai minimą Kudirkos pavyzdį)²⁵. Remiantis „Aušroje“ vykusiame

25 Mūsų dienų lietuvių istorikai, tyrinėdami tautinio sąjūdžio laikų inteligentiją kaip socialinę grupę ir kaip patriotinį elitą, persvarsto požiūrį, jog „valstiečiams atstovaujantis tautinis elitas turi būti natūralus (arba organiškas) socialinės aplinkos, iš kurios jis yra kilęs, atstovas“ ir iškelia inteligentijos savivokos formavimuisi įtakos turėjusius institucinius veiksnius: studijuodami Maskvoje, Sankt Peterburge, Varšuvoje, jie susipažino su naujausiomis „nacionalizmo, liberalizmo ir socializmo idėjomis“. Žr. Balkelis, T. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, p. 20.

Ribotos įsidarbinimo galimybės leido suvokti savo žemesnę padėtį socialinėje Rusijos imperijos

pozityvistinės kultūrinės veiklos sampratos atstovų polemikoje su romantine išsakytu iškalbingu Andziulaičio-Kalnėno tvirtinimu, liaudis nepajėgia suprasti eiliuotų poemų apie didingus kunigaikščių žygius ir lietuvių kalbos tobulumą, tad skaityti valstiečiui šias eiles – „yra vis tiek, kaip dainuoti dainą kelmui medžio“²⁶. Nes liaudį visų pirma reikia pratinti skaityti pasitelkus ūkininkavimo, medicinos ir panašių žinių suteikiančius rašinius bei gyvenimiškus prozos kūrinėlius.

O estams nereikėjo imtis kalbos „atgaivinimo“ ir pratinimo skaityti: XVIII a. pirmoje pusėje estai turėjo literatūrinę kalbą ir XIX a. Estija pasitiko turėdama 60 proc. raštingų suaugusių gyventojų, parapijų ir valsčių mokyklų tinklą²⁷. Be to,

struktūroje ir „kai kurie iš jų pradėjo ieškoti savo tautinės tapatybės, tėvynės ir jos žmonių“. Daug imperijos miestuose studijavusių asimiliavosi į lenkų ir rusų kultūras. „Šimtmečių sandūroje „tautinės lietuvių kultūros“ sąvoka beveik neegzistavo. Naujasis elitas ją dar turėjo sukurti ir įtvirtinti. Nenuostabu, kad kai kuriems jauniems ir išsilavinusiems žmonėms lietuviškumas tuo metu atrodė ne itin patraukli tapatybės forma“. *Ten pat*, p. 49. Asimiliacija buvo „plačiai paplitęs reiškinys, būdingas ir kitiems imperijos periferijų etniniam elitams“. *Ten pat*, p. 72.

26 Andziulaitis-Kalnėnas, J. Ką daryti? *Lietuvių literatūros kritika*, T. 1, Vilnius: Vaga, 1971, p. 191.

27 Lietuvos švietime spaudos draudimo ir rusifikacijos sąlygomis svarus vaidmuo teko daraktorišioms mokykloms. Amžiaus pabaigoje etnografinė Lietuva buvo viena raštingiausių Rusijos imperijos tautų (raštingi buvo 48 proc. lietuvių kalbą gimtąja laikusių gyventojų), ją „lenkė tik Latvija ir Estija, kur švietimo sąlygos buvo nepalyginti geresnės“. Iki 1863 m. sukilimo buvo išleista nemažai spaudinių lietuvių kalba, daugiausia religinės – didaktinės literatūros, kalendorių. Pasaulietinės literatūros pagausėjo paskutiniajame amžiaus dešimtmetyje. Žr. Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*, p. 279–280, 287.

estai turėjo ir kur kas daugiau visuomeninio gyvenimo įgūdžių, negu, vėl cituojant Andziulaičio-Kalnėno mintį, – mūsų užguitas muzikas, kuris nesupranta „save esant žmogumi“, t. y. neidentifikuoja savęs kaip visuomenės nario. Estų valstietis jau buvo praplėtęs socialinį akiratį už parapijos ir valsčiaus ribų. Valstiečių pilietinio gyvenimo įgūdžiai formavosi valsčių savivaldos tarybose ir valsčių teismuose. Tuo tarpu lietuvių tautiniam sąjūdžiui švietimas buvo pirmojo dėmesio reikalaujantis dalykas.

Antra, estams neteko patirti to, ką Stasys Šalkauskis pavadino „tautos kamieno“ skilimu. Šalkauskio lietuvių kultūros koncepcijoje lietuvių kultūra – sintetiška kultūra. Šalkauskis remiasi „<...> vokiečių klasikinės filosofijos spekuliatyvia dialektinės triados (tezė – antitezė – sintezė) formule. <...> į šią formulę „įstatoma“ Lietuvos istorija, skiriant joje Rytų persvaros („tezės“), Vakarų persvaros („antitezės“) ir tautinio atgimimo („sintezės“) laikotarpius“²⁸. „Tautos kamieno“ skilimas, pasak Šalkauskio, – tai bajorijos sulenkėjimo nulemtas atotrūkis tarp liaudies ir bajorijos, aukštosios kultūros gyvavimas „svetimos kultūros formomis.“²⁹ Ir mūsų dienų istorikų tvirtinimu, po 1863 m. sukilimo „[K]ylantys lietuvių ir lenkų nacionalizmo variantai vis labiau kėlė bajorijai etnopolitinio orientavimosi alternatyvas; bajorija vis labiau tolo nuo lietuvių tautos kamieno. *Gens lituanus natione polonus* didesne dalimi darėsi *natione polonus*, savo šaknų problemas palikdama istorijai

28 Sverdiolas, A. Rytų ir Vakarų sintezės idėja. *Šalkauskis S. Raštai*, T. 4. Vilnius: Mintis, 1995. p. 9.

29 Šalkauskis, S. *Raštai*, T. 4. Vilnius: Mintis, 1995. p. 27.

ir šeimyniniams albumams³⁰. Pasak Šal-
kauskio, lietuvių „tautinę individualybę“
silpnai tepaveikė „vakarietiškas aktyvumas“,
ji liko paženklinta tautos „etniniame du-
gne“ glūdinčio „rytietiško pasyvumo“ ir tai
apsunkino tautinio atgimimo laikotarpyje
lietuvių inteligentijai tekusį uždavinį – mi-
nėtųjų pradų „sintezę“. Taigi lietuviškumo
/ lenkiškumo dilema, pradėdant kalbine
ir baigiant politine, kėlė iššūkius tautinės
tapatybės formavimuisi. „[L]enkų kalba
ir kultūra tebevyravo tarp Lietuvos diduo-
menės, miesto gyventojų (išskyrus žydus)
ir net plačiųjų valstietijos sluoksnių (ypač
Vilniaus ir Gardino gubernijose). Pirmoji
lietuvių patriotų karta buvo taip pat stipriai
paveikta lenkų kalbos ir kultūros, kurios
tradiiciškai laikytos socialinio iškilimo
priemonėmis.“³¹

O estiškumo / vokiškumo skirtis buvo
aiški. Žemvaldžiai ir miestų savivaldos ins-
titucijose dalyvavusi bajorija buvo Baltijos
vokiečiai, t. y. svetimtaučiai ir priešinimasis
jų visuomeninei bei kultūrinei galiai išliko
pagrindinis tautinio sąjūdžio uždavinys.
Tautinio sąjūdžio programiniai siekiai buvo
įgyvendinami 1850–1890 metais. Kalbant
apie literatūros, teatro, dailės patriotinį an-
gažuotumą, tai reiškė, kad XIX a. pabaigoje
„tautinis romantizmas“ jau buvo atlikęs
savo vaidmenį ir paradigmintis lūžis, kuris
lietuvių estetinėje mintyje ir mene tegalėjo
vykti panaikinus spaudos draudimą, Esti-
joje prasidėjo anksčiau.

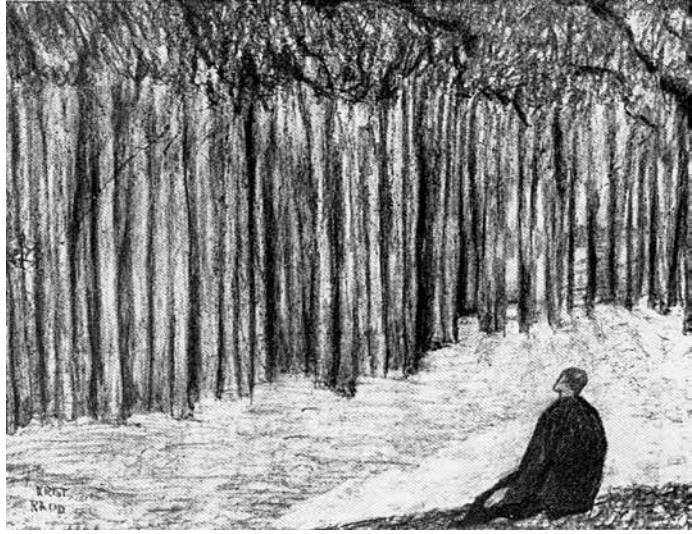
30 Aleksandravičius E., Kulakauskas A. *Carų valdžioje.
XIX amžiaus Lietuva*, p. 153

31 Balkelis, T. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, p. 37.

Naujojo meno iniciatoriai

XX a. pradžioje carinei valdžiai atšaukus
draudimą mokyti estų kalba, buvo steigia-
mos privačios mokyklos, gausėjo estų in-
teligentijos sluoksniš³². XIX a. paskutiniiais
dešimtmečiais Baltijos vokiečių dailininkų,
baigusią studijas Sankt Peterburgo ir Diu-
seldorfo akademijose, kūryboje Estijos
etnografiniai motyvai ir kraštovaizdžiai
užėmė svarbią vietą. Estų tautybės dai-
lininkai gyveno užsienyje. Tai sakytina
apie pirmąjį profesionalų estų dailininką,
tautinio sąjūdžio veikėją, tapytoją Johanną
Kölerį (1826–1899). Skulptoriai Augustas
Weizenbergas (1837–1921) ir Amandus
Adamsonas (1855–1929) kūrė ne vien
užsienyje, bet ir Estijoje. Pirmieji Estijoje
gyvenę ir kūrę dailininkai buvo broliai dvy-
niai tapytojas Paulas Raudas (1865–1930)
ir Kristjanas Raudas (tapytojas, knygų
ilustratorius, 1865–1943). Pasipriešinimas
akademizmui ir akademistiniam realizmui
kaip atgyvenusiems dailės reiškiniams,
estų dailės parodų rengimo, dailininkų
organizacijos steigimo, tautodailės rin-
kimo ir muziejaus įkūrimo reikalai, – tai
klausimai, kuriuos kėlė tapytojas Antsas
Laikmaa (1866–1942) ir Kristjanas Raudas.
Pirmasis Taline (1903 m.), antrasis Tartu
(1904 m.) įkūrė savo dailės studijas. Šių
XIX a. pabaigoje kūrybos kelią pradėjusių
dailininkų samprotavimai apie dailę ir jų
kūryba estų dailėtyroje laikomi perein-
amuju tarpsniu arba naujo etapo pradžia.
To meto dailėje ir publikacijose apie ją
tautiškumas buvo siejamas su tautosakine
tematika, o formos traktuotėje, kaip ir

32 Vahtre, L. *Eesti kultuuri ajalugu: Lühiülevaade*, p. 112.

Kristjanas Raudas.
„Miškas“, 1908 m.

Šiaurės šalyse bei Rusijoje, „vyravo jugendo, jugendiško simbolizmo ir jugendiško dekoratyvumo pradai“³³. Lietuvių ir estų meniniame gyvenime buvo nemaža panašumo. Estai atsiribojo nuo Baltijos vokiečių kultūrinės veiklos. Vilniuje atskirai parodas rengė ir dėl tautinės diferenciacijos atsiribojo etnine lietuviškumo samprata besivadovavę Lietuvių dailės draugijos dalyviai ir lenkakalbiai Vilniaus dailininkai autochtonai, kurių identitetas rėmėsi LDK tradicija³⁴. Apie estų dailės draugijos steigimo sumanymą paskelbta 1903 m., bet įgyvendinimas užtruko. Pirmoji estų dailės paroda buvo profesionalios dailės ir tautodailės bei dailiųjų amatų ekspozicija 1906 m. vykusioje „Estijos ūkininkų draugijos“ parodoje Tartu. Pirmą lietuvių studentų kultūrinę draugiją „Rūta“ įsteigė Krokuvėje studijavę lietuviai.

Grįžę į Vilnių Antanas Žmuidzinavičius, Petras Rimša ir Mikalojus Konstantinas Čiurlionis ėmėsi organizuoti Lietuvių dailės parodą (įvyko 1907 m. pradžioje) ir steigti Lietuvių dailės draugiją. Reikšmingiausias estų literatūrinis bei kultūrinis sąjūdis, suformavęs novatoriškas nacionalinės literatūros, dailės, muzikos, teatro kūrimo nuostatas „Jaunoji Estija“ (1905–1915 m.)³⁵, buvo įkurtas ir kurį laiką veikė Suomijoje. Bene visi estų nacionalinės dailės sąjūdį pradėję, spaudoje savo mintis reiškė

33 Aastad 1900–1940. Sissejuhatavat. *Kunstikirjutus Eestis 1900–1918*, p. 180.

34 Laučkaitė, L. *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje*, p. 53–55.

35 XX a. pradžioje Tartu universiteto studentai literatai susibūrė į grupuotę, jos organizatorius buvo Gustavas Suitsas, kuris per 1905 m. revoliuciją emigravo į Suomiją. Ten įkūrė grupuotę „Noor – Eesti“ („Jaunoji Estija“); jos nariai – poetai, prozininkai Gustavas Suitsas, Friedebertas Tuglasas, Bernardas Linde, Villemas Grünthal-Ridala, Johannesas Semperis, Augustas Alle, kalbininkas Johannesas Aavi; su grupuote bendradarbiavo dailininkai Nikolai Triikas, Kristjanas Raudas, Konradas Mägi. Išleido almanachus „Jaunoji Estija“, I d. – 1905 m., II d. – 1907 m., III d. – 1909 m., I d. – 1912 m. ir V d. – 1915 m.), žurnalą „Jaunoji Estija: literatūros, meno ir mokslo žurnalas“, Nr. 1–5/6 (1910–1911 m.).

dailininkai mokėsi ir gyveno užsienyje (Norvegijoje, Suomijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Rusijoje) ir jų kūriniai sunkiai pasiekdavo Estiją. Tik 1909–1911 m. Tartu vykusios, eksponatų skaičiumi gausios, ryši su „Jaunąja Estija“ palaikiusios jaunosios kartos dailininkų parodos davė pagrindą spaudai prabilti apie modernios estų dailės gimimą. Kaip pažymi tyrinėtojai, nuo tol spaudoje ima vyrėti pozityvus požiūris į naująją dailę: „estų dailėje atsirandančios skirtingos meno kryptys buvo traktuojamos kaip lygiavertės, įvairios besiformuojančios dailės pusės.“³⁶

Taip pat buvo įvardyta klasikinės paradigmos ir ankstyvojo modernizmo srovių skirtis, kitaip sakant, skirtis tarp patriotiškai angažuotos ir meno autonomijos principu besivadovaujančios kūrybos. Tautinio sąjūdžio ideologas Jaanas Tõnissonas, atsiliepdamas apie 1909 m. parodą, linkėjo, kad kūriniai būtų liaudiškesni, o „Jaunoji Estija“ replikavo: užuot siekę naudoti liaudžiai, siekime naudoti kultūrai. Tradicionalistų ir novatorių ar, kaip rašyta to meto spaudoje, senosios ir naujosios dailės atstovų priešpriešą lemdavo ir pasaulėžiūriniai sumetimai³⁷. Vyresnioji karta susibūrė ir rengė parodas Taline, konservatorių ir novatorių atsiskyrimo data laikomi 1910-iejai³⁸. Apie dailę rašęs „Jaunosios Estijos“ dalyvis Bernhardas Linde 1910 m. trečioje Estų dailininkų parodoje regi impresionizmo,

postimpresionizmo, simbolizmo, ekspresionizmo³⁹ poveikį ir imasi brėžti dvasinės giminystės paraleles tarp Europos modernistų ir estų: taip Konradą Mägi su Edvardu Munchu sieja padidintas jautrumas, Nikolai Triik gretinamas su Vincentu van Goghu, randama Edgardo Degas, Henri Toulouse-Lautreco įtakų. Tarpininkaujant Bernhardui Linde, parodos recenziją „Jaunosios Estijos“ žurnale paskelbė žinomas Baltijos vokiečių menotyrininkas Friedrichas Thorsenas von Strykas, kurio profesionalūs ir palankūs žodžiai kėlė publikos akyse jaunosios kartos dailės vertę.

39 Antso Laikmaa, Paulo ir Kristjano Raudų kūryba iki Pirmojo pasaulinio karo liko impresionizmo, jugendo ir jugendiško simbolizmo ribose. Su modernizmo srovėmis, daugiausia fovizmu ir ekspresionizmu, sietini „Jaunosios Estijos“ kartos dailininkai. Koortas, Triikas, Mägi, Tassa baigė Peterburgo Štiglico mokyklą; 1907–1908 m. apsigyveno Norvegijoje juos traukė Edvardo Muncho ekspresionizmas. Triiko kūryboje „modernas persipynė su ekspresionistine išraiškos jėga, šio žymiausio estų neoromantiko peizažams būdingas „gamtos mistiškumas ir rūstus šiaurietiškas romantiškumas“. 1908 m. minėti dailininkai dalyvavo parodose Paryžiuje (Koortas – Paryžiaus Rudens ir Nepriklausomųjų salonuose, Triikas – Nepriklausomųjų salono parodose). Paryžiuje susibūrė estų menininkų kolonija. Nuo 1909 m. Mägi, Tassa, Obermanas, Antonas Starkopfas mokėsi Paryžiuje, Marie Vassilieff įsteigtoje Rusų akademijoje, užmezgė ryšius su rusų avangardistais. Tassa kūriniai pateko į Rusiją su modernaus meno paroda greta Marco Chagallo, Maurice'o Denis, Georges Rouault, Fernando Leger ir kitų būsimų garsenybių. Mägi į Paryžių atvyko 1910 m. ir greitai „perprato dailės posūkio link ne-figūratyvumo tendenciją“, nuo jugendiško simbolizmo pereidamas prie abstrakcijos. 1910–1913 m. jis yra sukūręs abstrakčių akvarelę ir gausu atliktų kompozicijų. Žr. Levin, M. *Eesti modernism: peateid ja kõrvalradu*, p. 7–9, 13–14.

36 *Kunstikirjutus Eestis 1900–1918*, p. 183.

37 Konradas Mägi, Nikolajus Triikas, Jaanas Koortas atsisakė dalyvauti Taline rengiamoje parodoje drauge su 1905 m. spaudoje prorusiškas pažiūras išsakyti A. Weizenbergu. Žr. Pütsep E. *Kunstieliu Eestimaal*. 1. *Kuni 1920 aastani*, p. 302.

38 *Ten pat*, 320.

„Grožio kūrimas Estijoje senovės laikais buvo aukštesnio lygio negu dabar. Tą patvirtina liaudies poezija, tą patvirtina dabartiniai estų papuošalai bei namų rakandai“, – rašė neoromantizmo estų dailėje atstovas K. Raudas. Kaip visuose „tautų pavasariuose“, taip ir lietuvių bei estų, tautodailė laikyta ne vien etnografinė, bet ir estetinė vertybe. Dailininkai (lietuvių – P. Rimša, A. Žmuidzinavičius, M. K. Čiurlionis, estų – A. Laikmaa, K. Raudas) skatino ją rinkti ir saugoti, regėti joje įkvėpimo šaltinį profesionaliam menui. Liaudies kūrybos stilizacijos kelias, t. y. vadinamasis „tautinis stilius“ atitiko jugendo⁴⁰ meninius principus. Kaip pažymi estų dailėtyrininkai, „tautinio stiliaus“ sukūrimo skatintojai turėjo omenyje architektūrą, dekoratyvinę taikomąją dailę, nurodydavo skandinavų, dažniausiai suomių, taip pat rusų pavyzdžius. Vienoje pirmųjų publikacijų, skirtų estų dailės reikalingumo klausimui, Suitsas rašė apie Suomijos meną: užsieniečius sudomino novatoriškas architektūros stilius, kuriame sekama Suomijos kaimo namų stogų forma; suomės inteligentės iškilmingom progom dėvi tautinius drabužius⁴¹. Nuo XIX a. antrosios pusės Europoje plitęs „Arts and Crafts“ (meno ir amatų) sąjūdis ir modernas atmetė tradicinę vaizduojamosios dailės viršenybę prieš dekoratyvinę

ir taikomąją dailę, paneigė abejones dėl hedonistinių meno tikslų pagrįstumo – šie kylančios buržuazijos kultūros ženklai buvo regimi ir Estijoje, ir Lietuvoje. Labiau Estijoje, kurioje sparčiau vystėsi pramonė, didėjo miestų gyventojų ir miestiečių estų skaičius, kurioje buvo įsteigta daug regioninių estų ūkininkų draugijų, o XX a. pradžioje – pramonininkų draugija. 1906 m. Tartu pastatyti pirmo profesionalaus teatro „Vanemuine“ rūmai, 1913 m. pabaigtas imponantiškas antro profesionalaus estų teatro „Estonia“ Taline pastatas. Minėtų teatrų pastatymas „ir vokiečiams, ir rusams skaudžiai priminė apie tai, kad augančią estų savimonę jau palaiko pakankamai solidus materialinis pagrindas“⁴². Lietuvių kultūrininkai panašaus masto finansinio pagrindo neturėjo. 1906 m. liberalią inteligentiją subūrusiose „Vilniaus žiniose“ (Petro Vileišio 1904–1909 m. leistas laikraštis bankrutavo) pasirodžius kvietimui surengti pirmą lietuvių dailės parodą, katalikiškas tautinio sąjūdžio sparnas nepritarė: „Šaltinio“ publikacijoje dailė vadinama visuomenės gyvenimo blizgučiu, rašoma, jog „žmonėms dailė tik tada teturi rūpėti, kada jų puodas užviręs.“⁴³ Nepritarė ir Lietuvių dailės draugijos sumanymui statyti „Tautos namus“ – meno centrą su parodų sale, biblioteka. Adomas Jakštas su ironija priekaištavo kultūrininkams, kad jie nepagrįstai viliasi steigdami teatrus, muziejus ir universitetus per keletą metų pasivyti civilizuotas Europos tautas ir prašo labdaros, bet meno laisvės vardan ignoruoja dailininko pareigą tarnauti visuomenei, t. y. nesiima

40 Jugendas, modernas, secesija, *art nouveau* – tos pačios ankstyvojo modernizmo srovės pavadinimai įvairiose Europos šalyse; Estijoje, kaip ir Vokietijoje – jugendas.

41 Beje, modernistinės suomių architektūros atstovai – Armas Lindgrenas ir Elielis Saarinenas – pastatė Lutherio fabriko klubo pastatą Taline (1905 m.), Lindgrenas – „Vanemuine“ teatrą Tartu. Estų liaudies kultūroje amžiaus pradžioje tautinius namudinius drabužius beveik visai išstūmė pramoninė gamyba.

42 Vahtra, L. *Eesti kultuuri ajalugu: Lühiülevaade*, p. 115.

43 Bučys, P. Projektų gausybė. *Šaltinis*, 1906 m. gruodžio 6 d.

bažnytinės dailės užsakymų, kurie atneštų ir finansinės naudos⁴⁴. Tiesa, Lietuvių dailės draugijos nariais tapę įvairių profesijų inteligentai rėmė draugijos veiklą⁴⁵.

Taigi estų ir lietuvių kultūrinį gyvenimą sąlygojusią ekonominių ir sociokultūrinių veiksmų sugretinimas leistų sakyti, kad padėtis buvo palankesnė Estijoje ir joje anksčiau prasidėjo dailės proceso autonomizacija bei profesionalizacija, formavosi požiūris į dailės kūrinį kaip rinkos objektą. Menišku daiktų gyvenamajai aplinkai įsigijimas, jų turėjimas kaip priklausymo tam tikram socialiniam sluoksniui rodiklis, dirbinio iš tautiečių valdomos dailių amatų bendrovės ar tautiečių leidžiamo žurnalo pirkimas Estijoje, regis, buvo platesnio masto reiškinyms negu Lietuvoje. Įsidėmėtina, kad dar 1903 m. Laikmaa, kviesdamas surengti estų dailės parodą, greta tapybos, skulptūros, grafikos kūrinių ragino siųsti auksakalystės ir kalvystės dirbinius, keramiką, audinius, nérinius. Knygų grafika, plakatas, besiformuojančios estų profesionalios taikomosios dailės kūriniai ir ilgametės tradicijas Estijoje turinčių dailių amatų dirbiniai buvo „tautinio stiliaus“ kūrimui parankios dailės rūšys. O Lietuvoje dailių amatų dirbtuvių

steigimas, mokymasis pagal tautodailės pavyzdžius vyko maždaug dešimtmečiu vėliau⁴⁶. Lietuvių dailės parodose buvo gausūs tautodailės skyriai, kuriuose eksponuoti ir skryniuose išsaugoti audiniai, juostos, palėpėse surasti drožinėti rakandai ir tradiciją tęsiančių kaimo audėjų, drožėjų dirbiniai. Profesionaliai taikomoji ir dekoratyvinė dailė Lietuvos dailės scenoje tebuvo pavieniai reiškiniai, tiesa, antrame dešimtmetyje atsirado modernio stiliaus žurnalų ir knygų grafika, kurioje naudojama tautodailės ornamentika.

Europietiško gairės

„Meno kūriniai ir mėgavimasis menu gimsta akimirkomis, kai kuo mažiau turime reikalo su praktiniu gyvenimu. Tai – pakilimas virš kasdienybės rūpesčių į erdvę, kurioje laisviau, gražiau, kurioje nėra ko nors naudingo, kartais būna net žalingo. Joje savos aukštumos ir kloniai, ir horizontai, kartais labai panašūs į tuos, kuriuose kasdien vaikštome, kartais jie apstulbina anksčiau nematytais reginiais, apsvaigina spalvų ir linijų judėjimu, kartais savo bekrastėmis ūkanomis sukelia ilgesį. Visi žinome, kad tos kapringos meno akimirkos išlaisvina mus nuo pančių, kuriais esame tvirtai pririšti savo kasdienių įsipareigojimų ganykloje ir paneriame į savotišką sapną, kuriame pojūčiai gali laisvai bėgioti, o mintys – ritinėtis tartum kamuoliai, neturintys

44 Druskus [Jakštas, A.]. Sulyg didvyrių ir sumanymai. *Vienybė*, 1907 m., Nr. 10, p. 148–149.

45 Nedidelį pelną davė Lietuvių dailės parodos (ypač buvo perkami tautodailės kūriniai), augantis draugijos narių ir rėmėjų skaičius leido skirti stipendijas studijuojantiems, pajamų gauta iš iliustruotų katalogų, reprodukcijų, atvirukų su dailininkų kūrinių fotografijomis. Lietuvių dailės draugijos ir Lietuvių mokslo draugijos sukauptomis lėšomis 1913 m. buvo nupirktas sklypas „Tautos namams“, bet statybos nepajudėjo, prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas. Žr. Umbrasas, J., Kunčiuvienė, E. *Lietuvių dailininkų organizacijos 1900–1940*. Vilnius: Vaga, 1980, p. 11–14.

46 Šatavičiūtė, L. Dailių amatų gaivinimo modelis tarpukario Lietuvoje: kaimynų patirtis. *Kultūrologija*, 2004, T. 11, p. 242. Prieiga per internetą: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2004~1367164851896/DS.002.0.01.ARTIC>

kito tikslo kaip tik žaidimą. Tuomet kiekvienas žodis, kiekvienas garsas, spalva ar linija, kiekvienas judesys yra dukart gražesni“, – straipsnyje „Jaunoji Estija“ ir menas“ iš rinkinio „Dešimt metų. Jaunoji Estija 1905–1915“ rašė grupuotės dalyvis Johannesas Semperis⁴⁷.

„Grynojo meno“ šūkiu šiame ir kituose „Jaunosios Estijos“ teoriniuose tekstuose – tai siekis skleistis ir aiškinti nuo Kanto ir romantizmo laikų Europos estetikoje gyvavusius estetinio suvokimo nesuinteresuotumo, meno autonomijos, nemimetinio santykio su tikrove principus. Gretinant su lietuvių estetiškos minties novatorių Juozapo Albino Herbačiausko, Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės, Balio Sruogos tekstais, „Vaivorykštės“ programa bei kultūros filosofo Ramūno Bytauto estetiškomis pažiūromis, šie ankstyvojo modernizmo srovių teoriniai atspirties taškai estų meninio sąjūdžio programoje yra ryškiau artikuliuoti. Ieškant atitiktens lietuvių neoromantizmo diskurse, reikėtų žvelgti į trečią dešimtmetį, kai lietuvių neoromantinė ir simbolistinė poezija jau buvo tapusi svariausia literatūros proceso dalimi, o Čiurlionio kūryba sulaukusi analitinio vertinimo. Ankstyvąjį modernizmą lietuvių mene teoriškai įtvirtino akademinį pasirengimą turintis, estetikos disertaciją apgynęs Vincas Mykolaitis-Putinas ir į lietuvių liaudies dainų poetiką bei į rusų simbolizmą įsigilinęs Sruoga.

Suitso parašytas „Jaunosios Estijos“ manifestas „Jaunųjų siekiai“ (1905 m.) buvo „romantines kalbos figūras naudojantis

Erikas Obermannas. Viršelis albumui „Noor-Eesti“ IV, 1910 m.

tekstas, skirtas apžvelgti kultūros situaciją Estijoje ir iškelti veiklos tikslus“; jame autorius atsisakė ankstesnės, XIX a. estų kultūrai būdingos deminutyvais perkrautos, save menkinančios kalbos. Laikotarpio apibūdinime daug pesimizmo ir skepticizmo gaidų, raginama keisti ankstesnes švietėjiškas kultūros liaudžiai kūrimo nuostatas profesionalaus aukštojo meno kūrimo tikslu⁴⁸. „Jaunajai Estijai“ skirtuose tyrinėjimuose vienbalsiai sutariama, kad formalistinės teorijos, avangardizmo šio meninio sąjūdžio estetiškoje programoje bei meninėje kūryboje nebuvo. Įsidėmėtinos „Jaunosios Estijos“ estetines pažiūras

47 Semper, J. *Noor – Eesti ja kunst*. Prieiga per internetą: <http://www.kirjandusarhiiv.net/?p=712>

48 Sarapik, V. Young Estonia and The Early Twentieth-Century Cultural Utopias. *Journal of Baltic Studies*, 2014, 45 (2), p. 222.

ir socialines idėjas nagrinėjusios Virves Sarapik mintys: grupuotė ir jos šalininkai rėmėsi utopiniu kultūros kūrimo principu; utopiniame socialiniame ideale ypatingas vaidmuo visuomenės pažangos kelyje skiriamas inteligentijai; idealas nutolęs erdvėje ir laike, jo siekiantys visuomet yra kelyje; „idealo harmonija ir pilnatvė, visuomenės klasių, kultūros sferų, teksto ir jo dalių tartum kosmogoninė vienybė“⁴⁹. Straipsnio autorė atkreipia dėmesį, kad utopijų diskurse nebūna priešstatų, niekas neapibrėžiama kaip „viena“ ar „kita“, taigi utopija lokalizuojama kaip kažkas neutralaus tarp „tiesos“ ir „melo“, „dabarties“ ir „ateities“, kad šis diskursas nereikalauja „apsispręsti dėl antinomijų, nereikalauja sintezės, o tik įsivaizduojamo (fiktyvus) prieštaravimų sprendimo ir „Jaunosios Estijos“ utopijoje kalbama apie inteligentiją, ypač meninę, bei asmens tobulėjimą estetinio lavinimosi keliu šioje uždaroje kultūrinėje sferoje⁵⁰.

„Kuo labiau išlaisvėjame nuo dalykinės gyvenimo pusės, kuo labiau įmanoma pakilti į laisvą erdvę tam, kad kurtume nepraktines vertybes, tuo aukštesnė yra kultūra, tuo turiningesnis ir prasmingesnis yra gyvenimas“, visi materialieji civilizacijos pasiekimai, technika, mokslas tarnauja tam, kad žmonės turėtų daugiau laiko fantazijai ir svajonėms. Ir apsirinka manantys, kad fantazijos vaidmuo pernelyg išaukštinamas, kad tai gali pakenkti proto ir tvarkos reikalaujančiai gyvenimo pusei, nes, išaukštinami meną, norime pasiekti šių pusių pusiausvyrą. Taip samprotavo Semperis, pabrėžęs, kaip būdinga „tautų

pavasari“ išgyvenančių tautų kultūros ideologams ir ko nerasime *fin de siècle* dekadentiškumu paženklintose meno sampratos, meno galią tobulinti visuomenės ir taip pat tautos gyvenimą. Ir retoriškai klausė, „ar yra tuomet kokia nors aukštesnė vertybė už meną?“ Šio klausimo potekstėje glūdėjo atsakas į priekaištus, kuriuos „Jaunajai Estijai“ išsakė tradicinės, švietėjišką ugdymo misiją bei suprantamumą liaudžiai akcentuodavusios, to meto estų spaudoje liaudiška arba tautiška⁵¹ vadintos meno sampratos šalininkai. Aptardamas „Jaunosios Estijos“ veiklos dešimtmetį, Semperis aiškino, kad būtinybė oponuoti šiai sampratai kilo iš siekio suteikti menui (t. y. savo laikotarpio europinio meno lygio siekiančiai profesionaliai literatūrai, dailei, muzikai, teatrui) deramą vietą tarp visuomenėje pripažintų vertybių, tarp kurių tebeprimavo tautinė savigarba. Lietuvių meno atnaujintojų tekstuose rasime panašias mintis: individo tobulėjimas estetiškai lavinantis yra kelias į visuomenės tobulėjimą. Jie taip pat turėjo atsilaikyti prieš visuomenėje autoritetingus senosios meno sampratos šalininkus, kurie jų pastangas išaiškinti, kad menas yra visų pirma estetinių vertybių šaltinis, traktavo kaip visuomeninei meno svarbai priešpriešinamą individualizmą, elitarizmą, dekadentizmą. Pasak Aušros Jurgutienės, „Jaunosios Lenkijos“ poveikį patyrę autoriai Herbačiauskas, Kymantaitė-Čiurlionienė perėmė tik „pačius bendriausius ir „ro-

49 Ten pat.

50 Ten pat, p. 214, 224.

51 Žodis „rahvuslik“ reiškia yra ir „liaudiškas“, ir „tautiškas / tautinis“; amžiaus pradžios raštijoje nusakyti „liaudiškumui“ kartais vartotas žodis „talurahvas“ („valstiečiai“), bet dažniau reikšmė tenka nustatyti pagal kontekstą, – aut. past.

mantiškiausius“ modernizmo principus“⁵². Mindaugas Kvietkauskas daro išvadą, kad Kymantaitės-Čiurlionienės neoromantinio estetizmo programos orientyras buvo „elitiška, bet harmoninga, stabili, skaidri“ literatūra, kad „Lietuvoje“ autorei būdingas „neoromantiškai suprstas sąmonės individualizmas“, sietinas su F. Nietzsche's *principium individuationis* (individualumu kaip pamatiniu Būties principu), su apoloniškuoju harmonizuojančiu kūrybos poliumi...“⁵³

Estų nacionalinės kultūros kūrimo programiniai teiginiai buvo radikalesni negu lietuvių. Iškelę šūkį „esame estai, tapkime ir europiečiai“, estų meno novatoriai ragino visuomenę suprasti, kad, norint pasivyti labiau išsivysčiusias Europos šalis, būtinas tautiečių kuriamas aukštasis menas ir kultūrinis elitas, sluoksnis, kuriam jis reikalingas. Tuo būdu Estija prisidės prie visuotinių, bendražmogiškų kultūros vertybių gausinimo. „Jaunoji Estija“ programiškai skelbė, kad atsiriboja nuo „tautinio meno“ tradicijos ir taip pat nuo klasikinės, ikimodernistinės paradigmos, nuo „tautinio romantizmo“ ir XIX a. realizmo. „Kurkime meną lygiuodamiesi ne į Estijos tradicijas, bet į kitų šalių aukščiausias meno viršukalnes. <...>

menas visų pirma yra tarptautinis“.⁵⁴ Nutraukti ryšį su estų literatūros tradicija reikia vardan būsimo meno tautinio savitumo galimybės – samprotavo „Jaunosios Estijos“ atstovas Semperis, tvirtindamas, kad meno tautinis savitumas yra idealas, paskatinęs ryžtis tokiam žingsniui: „Vienas didžiausių nuopelnų tautai ir yra tai, kad „Jaunoji Estija“ atsuko nugarą Estijos praeičiai ir stojo santuokon su Prancūzijos dama.“⁵⁵ Jei prancūzų literatūros pasiekimai nebūtų įsisavinti, Estijos literatūroje nebūtų „vyriškų Suitso eilėraščių, sudėtingo ir subtilaus Ridalos stiliaus, Aaviko elegancijos ir lengvo pasakojimo <...>. Bet to nepakanka. Reikia dar atnešti į Estiją Mallarmė stilių tartum ekstraktą, Gautier ir Flaubert'o aiškumą ir vaizdingumą, d'Annunzio analitiškumą ir t. t., ir kai visa tai jau bus pateikta, kai visi sausi, sunkūs, drėgni, lengvi stiliai bus drauge, tuomet tik galėsime kalbėti apie savitą estų stilių“.⁵⁶ Taigi, tvirtina

52 Jurgutienė, A. *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 79.

53 Kvietkauskas M. *Vilniaus literatūrų kontrapunktai. Ankstyvasis modernizmas, 1904–1915*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007; M. Kvietkauskas, kaip ir A. Jurgutienė, išskirtiniu to meto neoromantizmo bruožu laiko „kosminį-individualistinį sąmoningumą“ ir pasitelkia V. Kavolio apibūdinimą, kuriuo nusakomas XX a. pradžios lietuvių mentalitetas – „individualybės formos po kosminiu gaubtu“ (Kavolis V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1944, p. 142).

54 Beje, „Jaunosios Estijos“ šimtmečio proga išleisto rinkinio viename straipsnių į „Jaunąją Estiją“ žvelgiama postkolonializmo tyrimų kontekste ir šios grupuotės iškeltas bei kūryboje įgyvendintas judėjimas europietiško link, Tiito Henoste požiūriu, laikytinas „savęs kolonizavimu“, t. y. skirtingu nuo kultūrinio skolinimosi atveju, nes skolinantis perimamos dalys, fragmentai, kurie talpinami savosios kultūros sistemoje, o pirmuoju atveju „pakeičiamas visas mąstymo būdas“ ir tai visuomet daroma sąmoningai.“ Hennoste, T. Noor-Eesti kui loppetamata enesekoloniseerimseprojekt. *Noor-Eesti 100: kriitilisi ja võrdlevaid tagasivaateid*: [artiklikogumik Tallinna Ülikoolis 9. mail 2005 peetud rahvusvahelise seminari „Noor-Eesti 100“ ettekannete põhjal] = *Young Estonia 100: critical and comparative retrospectives*. Tallinna Ülikool, Eesti kirjanduse õppetool ; koostanud ja toimetanud Elo Lindsalu. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2006, p. 12.

55 *Ten pat*.

56 Semper, J. *Noor – Eesti ja kunst*. Prieiga per internetą: <http://www.kirjandusarhiiv.net/?p=712>

Aleksandras Tassa.
Iliustracijos F. Tuglaso
knygai „Vakaro
dangus“, 1920 m.

Semperis, „Jaunoji Estija“ pradėjo estų meno raidoje laikotarpį, kai menininkas ir suvokėjas privalėjo „įveikti savo tautiškumą <...> ir kiekvieną akimirką, kai tik jis taps kliūtimi aukštesnių, bendražmogiškų vertybių sukūrimui, nusivalyti tautišką dumblą“⁵⁷. Beje, lietuvių estetinėje mintyje panašia reikšme pavartotą „dumblyno“ metaforą aptinkame ilgai užsitęsusiame (tam turėjo įtakos tautininkų ideologinė konjunktūra) „tautinių romantizmų“ diskurse. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje Petras Juodelis „Pjūvyje“ rašė, kad patriotinis angažavimasis virto pataikavimu publikai ir atvedė literatūrą į „miesčionišką dumblyną“⁵⁸.

Nacionalinės kultūros sampratos

Simptomiška, kad amžiaus pradžios lietuvių meno tautinio savitumo diskurse buvo vartojama „tautos dvasios“, o estų – „tautinio savitumo“, „tautos charakterio“ – sąvokos. Pasak neoromantizmą tyrinėjusios

Aušros Jurgutienės, neoromantikų estetinė mintis ir meninė kūryba lietuvių sielai su tvėrė jos mistiškąjį „pirmykštį paveikslą“⁵⁹. Svarstant, kas lėmė stiprų vizionierišką pradą lietuvių neoromantizme, reikėtų kreipti dėmesį į kelias aplinkybes. Pirmoji iš jų – neoromantizmo pradininko Herbačiausko eseistinis kalbėjimas bei turinys, kurį jis suteikė „tautos dvasiai“, o antra, kad Čiurlionis – nacionalinės dailės bei muzikos iniciatorius, simbolistines „vizijas“ (amžininkų rašiniuose vartotas žodis) tapęs dailininkas – buvo „tautos dvasios“ raiška Lietuvą garsinęs menininkas. Vizionieriška Čiurlionio, Žmuidzinaučiaus, Kalpoko tapyba lietuvių dailės scenoje buvo įsidėmėtina ir apie dailę rašiusieji amžininkai lietuvių dailės savitumą siejo su neoromantizme – simbolistine kryptimi. Recenzantai kūrinių lietuviškumo požymiais laikydavo senųjų audinių spalvoms artimą koloritą, melancholiją, „kuri vaikščioja po mūsų laukus, savo balsvai pilką šydą ant jų skleis-

57 Ten pat.

58 Juodelis, P. Laiškas p. Kiršai. *Pjūvis*, 1929, Nr. 1, p. 7.

59 Jurgutienė, A. *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo*, p. 127.

Aleksandras Tassa.
Iliustracijos F. Tuglaso
knygai „Vakaro
dangus“, 1920 m.

dama⁶⁰. Kaip pažymi amžiaus pradžios Vilniaus dailės gyvenimą tyrinėjusi Laima Laučkaitė, Rytų Europos, Skandinavijos šalių neoromantinėje dailėje melancholiški, elegiški peizažai buvo laikomi savosios tautos dvasine savastimi⁶¹. Nuo penktosios Lietuvių dailės parodos 1911 m. išsivyraujant „nuotaikos peizažui“, recenzentams tautinį savitumą liudija asociatyvinių ryšių su liaudies daile turinčios „tylios“, „ramios“ spalvos⁶². Herbačiauskui, Kymantaitė-Čiurlionienei, Čiurlioniui, Sruogai buvo svarbu akcentuoti naujojo meno ryšių su liaudies kūrybos pasaulėvaizdžiu⁶³ dar

ir dėl tos priežasties, kad teko atremti kaltinimus elitiškumu, dekadentizmu, meno misijos tautai paneigimu, kuriuos išsakė ir konfesinis tautinio sąjūdžio sparnas (pvz., Adomo Jakšto ir Herbačiausko polemika) ir liberalusis socialdemokratinis (pvz., Petkevičaitės-Bitės neigiamas atsiliepimas apie Kymantaitės-Čiurlionienės knygą „Lietuvoje“).

Apie būtinybę kurti inteligentijos kultūrinius poreikius atliepiančią ir juos tobulinančią literatūrą, dailę, teatrą, muziką rašė ir lietuviai ir estai, tik akcentus sudėdavo kiek kitaip. Liaudžiai skirta raštija „neišgelbės mūsų nuo ištautėjimo ir pražūties, jeigu nepasirūpinsime pagaminti savo kultūrą, jeigu nemokėsime rasti savo žodžio, jeigu nieieškosime patys savyje gilių gyvasties šaknų“⁶⁴, – taip Kymantaitė-Čiurlionienė kreipėsi į menininkus, intelektualų elitą,

60 Pečkauskaitė, M. [Šatrijos Ragana]. *Mintys apie dailę. Lietuvių literatūros kritika*, T. 1, p. 596.

61 Laučkaitė, L. *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje*, p. 83.

62 Pleirytė-Puidienė, O. *Išpūdziai iš VI Lietuvių dailės parodos*. Lietuvos žinios, 1912 m. liepos 5 d.

63 Herbačiauskas liaudies meno santykį su aukštuoju menu nusako pasitelkdamas „žemės piemenėlio“ ir „dangaus karžygio“ metaforas: menininko, romantinio genijaus kūryboje šie pradai susijungia. Pasak Kymantaitės-Čiurlionienės, po šimtmečio ar daugiau ateinančios kartos pamatys „išreikštą varšomis ir iškaltą akmenyje tą keistą misticizmą, tą neapsakomą ilgėjimą, kurį galima išgirsti, it aidą,

seniausiose dainose, pastebėti <...> ornamentų linijose ir švelnių, bet stiprių varšų harmonijoje“. Kymantaitė-Čiurlionienė, S. *Raštai*, T. 4, Vilnius: Vaga, 1998, p. 151.

64 Kymantaitė-Čiurlionienė, S. *Raštai*, T. 4, Vilnius: Vaga, 1998, p. 140.

kuris turės duoti „dvasios peno“ besiformuojančiai lietuvių inteligentijai, didmiesčiuose studijavusiems ir „puskultūrės“ prisigraibiusiems valstiečių vaikams. Keliais metais vėliau studijoje „Tauta ir tautinė kultūra“ Ramūnas Bytautas samprotavo, jog inteligentui tenka dvasines reikmes tenkinti „iš svetimų rankų“, bet jo „siela trokšta girdėti poezijos žavinčius garsus mylimojoj tėvelių kalboj ir lepinti ausį kūdikystėj girdėtų dainų gaidomis (motivais) ir t. t. visose kultūros srityse. Iš čia stengimos sutverti savišką tautos raštiją, dailę, žodžiu ypatingą tautos kultūrą“⁶⁵. Taigi aukštosios „lietuvių literatūros“ ir „lietuvių dailės“ kūrimas buvo grindžiamas inteligentijos kultūrinio ugdymosi reikmėmis, tarp jų ir tautinės savivokos stiprinimu.

Estai į „estų dailės“ reikalingumą žvelgė kitu aspektu. Bene pirmame estų spaudoje publikuotame dailės klausimams skirtame straipsnyje būsimasis „Jaunosios Estijos“ lyderis, tuomet aštuoniolikmetis Suitsas, ėmėsi teorinio aptarimo ir, dėstydamas menamų oponentų požiūrius, samprotavo apie tautiškumo raišką dailėje bei estų dailės būklę. Keliamas klausimas, „ar reikalinga ir įmanoma, kad kiekviena tauta, turinti dailę, turėtų tautiškai savitą dailę“, ypač kai kalbama apie „mažas ir neturtin gas tautas“⁶⁶. Šiaurės šalių tautoms, kurių

žmonės labiau kreipia dėmesį ne išorę, bet į vidų, artimesnė yra poezija bei muzika, o ne regos išpūdziais grindžiama dailė. Dailė yra didelės profesinės meistrystės reikalaujanti menų rūšis ir jos mokyklos, srovės tegali gimti didžiųjų Europos šalių meno centruose. Suitso požiūriu, „estų dailė“ turi tik pradmenis, nes romantinė patriotinė ikonografija estų kilmės akademistinių realistų kūryboje dar nereiškia tautinio savitumo. Kita vertus, negalima paneigti, kad kūriny „daro didesnį poveikį tai tautai, kuriai menininkas priklauso, nes paliečia mūsų sielos stygas labiau negu svetimo mūzų numylėtinio“⁶⁷. Dailės tautinį savitumą reikia suprasti kaip skirtingą visuotinių (pvz., antikinės mitologijos ar krikščionybės religinių) temų stilistinę traktuotę (pvz., italų ir flamandų tapybos mokyklų skirtumų). Prancūzų klasicizmo, kaip „visuotino skonio“ normos, virtimas akademizmu buvo tautiškumo nepaisymo padarinys ir pasipriešinimas jam kreipė meną nacionalinių skirtumų svarbos link. Šiaurės šalių dailininkų pripažinimas Europoje tai patvirtina⁶⁸. Tautinis savitumas, pasak Suitso, išryškėja kai „tautos menas kuriamas pagal savitą darnų vaizdavimo būdą“, kai atsiranda tradicija, mokykla. O mažai ir neturtingai tautai reikia pradėti

65 Bytautas, R. Tauta ir tautinė kultūra. *Aušrinė*, 1913, Nr. 22, p. 23.

66 Straipsnis „Apie „vaizduojamąją dailę“ Estijoje ir Kalevipoego atvaizdus“ parašytas 1903 m., dar iki Laikmaa kvietimo surengti estų dailės parodą, artėjant Kreutzwaldo šimtosios gimimo metinėms. Jame keliama „Kalevipoego“ (suomiai turėjo iliustruotą „Kalevalą“) iliustracijų sukūrimo mintis ir nuodugnai svarstoma apie dailės tautinį savitumą bei estų dailės būklę. *Kunstikirjutus Eestis 1900–1918*, p. 187–190.

67 *Kunstikirjutus Eestis 1900–1918*, p. 188

68 Estų kultūrininkai dažnai ragindavo mokytis iš toliau pažengusios Skandinavijos. Pavyzdžiui, dar 1902 m. Laikmaa publikavo informaciją, kad suomiai jau įsteigė nacionalinį muziejų, jog suomių tautą garsina užsienyje gyvenantys jų dailininkai, kaip Ville Vallgrenas – Paryžiuje populiarumo sulaukęs suomių išeivijos dailininkas, jugendo stiliaus atstovas, kūręs „šiaurietiška melancholiška romantika“ išsiskiriančią mažąją plastiką. *Kunstikirjutus Eestis 1900–1918*, p. 185.

nuo tautiečių dalyvavimo Europos dailės scenoje, parodant, kad esame talentingų žmonių tauta. Be to, iškeliami būsimam estų dailės gyvenimui svarbi sociokultūrinė aplinkybė: dailininkui dera užsidirbti iš savo profesijos, gyvenant turtingesnėse užsienio šalyse tai įmanoma, o Estijoje kol kas vargu ar tikėtina.

Galima svarstyti, ar lietuvių meno gairių formuotojai, reflektuodami kultūros būklę, būtų galėję tarti, kad esame „lietuvių literatūrą“ ir „lietuvių dailę“ turinti tauta. Estų ir lietuvių meno novatorių požiūris į literatūros tradiciją buvo panašus. „Jaunoji Estija“ teigė, kad estų grožinė raštija turi penkiasdešimties metų praeitį. Kymantaitė-Čiurlionienei lietuvių literatūros pradžia – Antanas Baranauskas ir „Aušros“ romantikai. Lietuvių literatūros tyrinėtojų požiūriu vadinamasis pomaironinis maištas, „maironiškiosios poetikos (plačiaja prasme) kvestionavimas“, lietuvių literatūroje nebuvo tęstinumo paneigimas ir „ne *be Maironio*, bet *nuo Maironio* naujieji lietuvių neoromantikai pradėjo kūrybos atnaujinimo kryptį“⁶⁹.

Ir estų, ir lietuvių novatoriai atsiskėdė tęsti senąsias literatūros sroves, atgyvenusias ir tinkančias rašyti vien, Herbačiausko žodžiais sakant, „skaitymėlius liaudžiai“. Modernistinės estų poezijos, prozos, esė publikavimas „Jaunojoje Estijoje“ prasidėjo 1905 metais. Lietuvoje neoromantinės meno sampratos vaidmenį atlikusios Herbačiausko, Kymantaitės-Čiurlionienės, Sruogos publikacijos pasirodė 1907–1910 m., almanachas „Vaivorykštė“ – 1913 metais. Nežymus

skirtumas esmės nekeičia: estai ir lietuviai reflektavo savąją literatūrą kaip tradiciją, kurią turint, einama novacijos keliu. Kas kita – dailės procesas. Abiejose šalyse (panašiai ir kitur Rytų Europoje bei Skandinavijoje) jaunoji karta skelbė, kad „estų dailės“ ir „lietuvių dailės“ iki šiol nėra ir laikė save pradininke. Bet atliko tai skirtingose meninio gyvenimo situacijose. Vyresniosios kartos estų dailininkai – Weizenbergas, Adamsonas ir kiek jaunesnis Laikmaa – dalyvaudavo parodose įvairiose Europos šalyse, pirmajame amžiaus dešimtmetyje, atsiskyrusi nuo jaunosios, vyresnioji karta ėmė rengti parodas Taline. Estijoje vykstančių parodų lankytojai bei recenzentai turėjo galimybę matyti ir daugiau ar mažiau epigonišką, bet profesionalaus lygio „senąją“ akademistinę bei realistinę dailę ir „naująją“ modernistinę. Pradėjęs rengti lietuvių dailės parodas, į kvietimą dalyvauti jose atsiliepė „senosios“ krypties dailininkai, buvo meniškai menkaverčius paveikslus tapę mėgėjai ir jau nuo antrosios parodos organizatoriams teko imtis atrankos, į ekspoziciją įsileisti tik vieną kitą kūrinių⁷⁰. Kitaip negu estai, kuriems Kōlerio, Weizenbergo, Adamsono kaip tautiško diskurso dalyvių ir estų dailės pradininkų vaidmuo nekėlė abejonių, o svarstomas buvo „tautinio romantizmo“ pakeitimas novatoriškesne dailės tautinio savitumo samprata, kuriems „senosios“ ir „naujosios“ dailės skirtis buvo tęstinumą suponuojanti menininkų kartų skirtis, lietuvių profesionaliosios dailės kūrimo iniciatoriai į klausimą apie pirmtakus tegalėjo atsakyti neigiamai. Nuo XIX a. paskutinių dešim-

69 Jurgutienė, A. *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo*, p. 169, 186.

70 Umbrasas, J., Kunčiuvienė, E. *Lietuvių dailininkų organizacijos 1900–1940*. Vilnius: Vaga, 1980, p. 18.

tmečių Vilniaus meniniame gyvenime dalyvavusių lenkakalbių dailininkų buvo atsiribota dėl lietuviškumo / lenkiškumo įtampų.

Grečiau lietuvių ir estų XX a. pradžios tautinius sąjūdžius, iškalbingas yra faktas, kad estų kultūros ir meno istorikų darbuose konfesinės inteligentijos veikla nepatenka į dėmesio centrą, o lietuvių kultūrinės veiklos, spaudos, tautinio sąjūdžio aptarimas neįsivaizduojamas be Adomo Jakšto, Tumo-Vaižganto ir kitų katalikiškos kultūrinės spaudos bendradarbių vardų. Pasak lietuvių politinio ir kultūrinio elito formavimąsi tyrinėjusio Tomo Baleikio, pasibaigus 1905 m. revoliucijai, socialistai užleido lyderių pozicijas liberalams, kitą dešimtmetį vyko „kultūrinio aktyvizmo proveržis“ ir didelės visuomenės paramos sulaukė „ne pasaulietinė inteligentija, bet dvasininkija“⁷¹. Katalikiškoje Lietuvoje konfesinis tautinio sąjūdžio sparnas⁷²

atliko labai svarbų vaidmenį politinėje, socialinėje, kultūrinėje tautinio sąjūdžio veikloje, o protestantiškoje Estijoje XX a. pradžioje Bažnyčia šioje veikloje reikėsi mažiau. Kaip teigė kultūros situaciją apibūdinęs Suitsas, XIX a. kultūra ir literatūra buvo „pajungti“ Bažnyčiai, vėliau vadovauti ėmėsi moralizuojantis nacionalizmas: vyresniosios tautinio sąjūdžio kartos lyderio Tonissono pažiūros sietinos ne tiek su krikščioniška morale, kiek su Kanto kategoriniu imperatyvu, „jis mato didžiausią asmens laisvę alinančiame darbe visuomenės labui“⁷³.

Lietuvių meno atnaujinimo programinių nuostatų formuluotojams teko susidurti ne su kokia nors atgyvenusia ir todėl keistina pasaulėžiūra bei ideologija, bet su Bažnyčia ir religijos tiesomis, kurias gynė katalikiškos pakraipos tautinio sąjūdžio sparnas. Jakštas amžinų, Dievo duotų grožio ir gėrio normų žinovo vardu smerkė modernų meną ir jo teoriją dėl individualistinės menininko laisvės, kuri veda visuomeninę meno reikšmę paneigiančiu „meno menui“ klystkeliu. Aiškindami, kad meno autonomijos visuomeninių (ideologinių, dorovinių) tikslų atžvilgiu pripažinimas ir utilitaristiškai suprantamos meno tarnystės tautai ar tikėjimui atmetimas nėra „menas menui“ palaikymas, o yra kitoks meno vietos visuomenės gyvenime supratimas, lietuvių meno modernintojai turėjo atsižvelgti į tai, kad jų skelbiamos idėjos bus suprastos ne kaip oponavimas kuriai nors pasaulėžiūrai, bet kaip katalikiybės doktrininių tiesų nepripažinimas.

71 Balkelis, T. *Modernios Lietuvos kūrimas*. Vilnius, 2012, p. 208

72 Aptardamas modernaus lietuviško klerikalizmo formavimąsi, Egidijus Aleksandravičius rašė: „Katalikų dvasininkijos lituanizaciją, virsmą besiformuojančios naujoviškos lietuvių tautos dalimi paskatino 1883 metais pasaulietiškosios „Aušros“ atgaivintas tautinis sąjūdis. Į jį aktyviai įsiliejo ir jaunesnioji iš lietuviškos kalbinės aplinkos kilusi dvasininkijos dalis. Nors dar 1890–1896 metais daugiausia kunigų pastangomis leista Žemaičių ir Lietuvos apžvalga kaip atsvara liberaliam „Varpui“ daug kur užėmė senąsias konservatyvias pozicijas, dar daug kam atrodė, kad lietuviai negali būti savarankiška etnosocialinė ir etnopolitinė bendrija. Ir tik trečiosios posukiliminės kartos dvasininkija, Juozo Tumo-Vaižganto iniciatyva 1896 metais pradėjusi leisti „Tėvynės sargą“, tapo tikrai modernaus lietuviškojo klerikalizmo srove“. Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 191–192.

73 Sarapik, V. Young Estonia and The Early Twentieth-Century Cultural Utopias. *Journal of Baltic Studies*, 2014, 45 (2), p. 219.

Ir tai, reikia manyti, lėmė atsargesnį negu estų novatorių programoje atsiskleidusį modernizmo perėmimo artikuliuojimą. Taigi protestantišką mentalitetą ir sekuliarizuotesnę kultūrą turinčioje Estijoje susiklostė susiklostė situacija, kurioje „Jaunosios Estijos“ šūkis „esame estai, bet tapkime ir europiečiais“ buvo veiksminga nacionalinės literatūros, dailės, muzikos, teatro kūrimo nuostata.

Išvados

Gretinant estų ir lietuvių tautinio atgimimo procesus, galima pastebėti skirtumus, kuriems įtaką darė etninės kalbos, kaip svarbaus vokiškosios (romantinės) tautos sampratos dėmens, ir švietimo būklė: Estijoje buvo didesnis raštingų gyventojų skaičius, anksčiau susiformavo literatūrinė estų kalba. Lietuvai po 1830–1831 m. ir 1863 m. sukilimų teko patirti carizmo represijas, Katalikų bažnyčios persekiojimą, spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą, o Estijoje rusifikacija vyko XIX a. paskutiniame dešimtmetyje, kai tautinės savimonės formavimasis buvo jau toli pažengęs. Estijos tautinio sąjūdžio svarbiausias tikslas buvo priešinimasis Baltijos vokiečių įtakai, o lietuvių modernios tautos formavimasis susidūrė su komplikuota lietuviškumo / lenkiškumo, pradedant kalbine ir baigiant politine, dilema. Etnine tapatybe grindžiamoje lietuviškumo sampratoje buvo atsiskaityta lenkakalbės bajoriškosios kultūrinės tradicijos, vienintele tapo liaudies kultūros tradicija. Tai paaiškina lietuvių tautiškumo diskurse vyravusį romantinį etniškumo patosą ir neoromantinę „tautos dvasios“ raiškos menę svarbą.

Sociokultūrinės aplinkybės Estijoje – pramonės augimas ir estų miestiečių, buržuazijos gausėjimas, valstietija, turinti dalyvavimo socialiniame gyvenime patirčių, ūkininkų ir pramonininkų draugijų steigimas ir kultūrinės veiklos rėmimas, protestantiškas mentalitetas ir sekuliarizuotesnė kultūrinio gyvenimo atmosfera, požiūrio į meno kūrinį kaip rinkos objektą formavimais – sudarė sąlygas anksčiau atsiriboti nuo „tautinio romantizmo“ paradigmos ir siekti meno autonomijos bei profesionalumo. Šūkį „esame estai, bet tapkime ir europiečiais“ iškėlusį rašytojų grupuotę „Jaunoji Estija“ ir su ja bendradarbiavusi jaunoji dailininkų karta orientavosi į savojo laikotarpio Europos meno sroves. „Jaunosios Estijos“ teoretikams būsimo estų meno tautinis savitumas atrodė savaiminė savybė, kurios nereikia sukurti pasitelkus „tautos dvasios“ ar „etninio charakterio“ sąvokas. Tokia, t. y. modernesnė, besivadvaujanti „tarnavimo ne tautai, bet kultūrai“, nacionalinio meno samprata ir ankstyvąjį modernizmą teoriškai grindžiantys estetinio suvokimo nesuinteresuotumo, meno autonomijos principai Lietuvoje įsitvirtino tik trečiame dešimtmetyje. Amžiaus pradžios lietuvių nacionalinės kultūros kūrimo sampratoje dėmesys buvo sutelktas į profesionalios kūrybos įkvėpimą iš liaudiškų šaltinių ir neoromantiškai interpretuojamą visuomeninę meno misiją. Ne tokį radikalių kaip „Jaunojoje Estijoje“ modernizmo perėmimo artikuliuojimą lėmė ir tai, kad lietuvių meno novatoriams teko atremti kaltinimus dekadentizmo propagavimu, kuriuos, remdamasis katalikiškosios estetikos autoritetu, išsakė konfesinis tautinio sąjūdžio sparnas.

Literatūra

Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos, 1996.

Balkelis, T. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.

Bytautas, R. Tauta ir tautinė kultūra. *Aušrinė*, 1913, Nr. 22, p. 23.
Bučys, P. Projektų gausybė. *Šaltinis*, 1906 m. gruodžio 6 d.

Druskus [Jakštas, A.]. Sulyg didvyrių ir sumanymai. *Vienybė*, 1907, Nr. 10.

Jurgutienė, A. *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

Karmalavičius, R. *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė*. Vilnius: Vaga, 1992.
Kavolis, V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994.

Kymantaitė-Čiurlionienė, S. *Raštai*, T. 4, Vilnius: Vaga, 1998.

Kunstkirjutus Eestis 1900–1918 = Kunstschreibung in Estland von 1900–1918 / Jutta Keevallik, Rein Loodus, Lehti Viirjoja. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2006.

Kvietkauskas, M. *Vilniaus literatūrų kontrapunktai. Ankstyvasis modernizmas 1904–1915*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007.

Laučkaitė, L. *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Baltos lankos, 2002.

Levin, M. *Eesti modernism: peateid ja kõrvalradu*. Tallinn: TEA Kirjastus, 2011.

Noor-Eesti 100: kriitilisi ja võrdlemaid tagasivaateid: [artiklikogumik Tallinna Ülikoolis 9. mail 2005 peetud rahvusvahelise seminari „Noor-Eesti 100“ ettekannete põhjal] = *Young Estonia 100: critical and comparative retrospectives*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2006.

Pečkauskaitė, M. [Šatrijos Ragana]. Mintys apie dailę. *Lietuvių*

literatūros kritika, T. 1, Vilnius: Vaga, 1971, p. 595–597.

Pütsep E. *Kunstiuelu Eestimaal. 1. Kuni 1920 aastani*. Stockholm, 1991.
Sarapik, V. Young Estonia and The Early Twentieth-Century Cultural Utopias. *Journal of Baltic Studies*, 2014, 45 (2), p. 153, 207–228.

Semper, J. Noor – Eesti ja kunst. Prieiga per internetą: <http://www.kirjandusarhiiv.net/?p=712>

Sverdiolas, A. Rytų ir Vakarų sintezės idėja. Šalkauskis S. *Raštai*, T. 4, Vilnius: Mintis, 1995, p. 5–12.

Subačius, P. *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*. Vilnius: Aidai, 1999.
Šalkauskis, S. *Raštai*, T. 4, Vilnius: Mintis, 1995.

Šeinius, I. Dėl lietuviškų juostų. *Vaivorykštė*, 1913 m., kn. 4.

Štavičiūtė, L. Dailiųjų amatų gaivinimo modelis tarpukario Lietuvoje: kaimynų patirtis. *Kultūrologija*, 2004.

T. 11, p. 242–254. Prieiga per internetą: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2004~1367164851896/DS.002.0.01.ARTIC>.

Umbrasas, J., Kunčiuvienė, E. *Lietuvių dailininkų organizacijos 1900–1940*. Vilnius: Vaga, 1980.

Vahtrė, L. *Eesti kultuuri ajalugu: Lühiülevaade*. Tallinn: Virgela, 2000.

Veljataga, P. *Lietuvos estetinė mintis XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmoje pusėje. Meno tautiškumas ir visuomeniškumas*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

Prieiga per internetą: [http://entsyklopedia.ee/artikkel/%C3%A4rkamisae-gne_eesti_kirjandus_\(1850%E2%80%93189\)](http://entsyklopedia.ee/artikkel/%C3%A4rkamisae-gne_eesti_kirjandus_(1850%E2%80%93189))